

DOMY STRYCHULCOWE W GMINACH KLUKOWO, CIECHANOWIEC I BRAŃSK NA PODLASIU

Monika Czarkowska, Urszula Kuczyńska

Studentki Politechniki Białostockiej, Wydział Architektury, ul. O. Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok
E-mail: czarkowskam@o2.pl, ulleenka@o2.pl

WATTLE-AND-DAUB HOUSES IN KLUKOWO, CIECHANOWIEC AND BRAŃSK COMMUNES, PODLASIE REGION, N-E POLAND

Abstract

Field surveys in Klukowo, Ciechanowiec and Brańsk communes, Podlasie region, N-E Poland, have been performed in October, 2015, with the aim to recognize vernacular buildings with wattle-and-daub walls. Whilst such constructions were used very occasionally in the local indigenous architecture (with the exception of the nearby commune Rudka, with dozens of such buildings), the tradition of their use survived at that territory to the early 1960's. Nevertheless, only a few examples have survived until now: 5 such architectural objects have been found as a result of the field survey in October, 2015. Two of those buildings have not yet been described in the academic literature; the three other ones were found to be mentioned only tersely. Interviews with dwellers of all these houses and with their neighbors, as well as examination of the construction, were the research base for further reasoning, which has eventually resulted with the description of the construction process, its stages and nuances (stages being also shown on the drawings). Actually, the local wattle-and-daub construction have been assessed as specific for that region and unique in some aspects. All the findings are claimed to be the research contribution to the recognition of the local wattle-and-daub culture, as an important part of vernacular architecture of the region.

Streszczenie

W artykule zaprezentowano wyniki poszukiwań terenowych, przeprowadzonych w październiku 2015 roku w gminach Klukowo, Ciechanowiec i Brańsk. Celem poszukiwań było rozpoznanie miejscowego budownictwa ludowego ze słomy i gliny, ze szczególnym uwzględnieniem budynków o konstrukcji strychulcowej. W regionie budownictwo to było wprawdzie dość rzadkie (za wyjątkiem pobliskiej gminy Rudka), tym niemniej takie obiekty wznoszono tu jeszcze okazjonalnie stosunkowo niedawno, bo aż do lat sześćdziesiątych XX wieku. Podczas poszukiwań terenowych (obejmujących także wstępne wywiady z mieszkańcami kilkunastu wsi w gminach Klukowo, Ciechanowiec i Brańsk) znaleziono pięć takich budynków: dwa z nich są nowo odkryte, nieopisywane dotąd w literaturze, zaś o pozostałych istnieją jedynie krótkie wzmianki w najnowszym piśmiennictwie. W oparciu o przeprowadzone później szczegółowe wywiady z mieszkańcami tych wsi, w których znajdowały się odnalezione obiekty (szczególnie z mieszkańcami lub użytkownikami samych obiektów, a także z ich sąsiadami) oraz na podstawie oględzin badanych budynków rozpoznano kolejne etapy wznoszenia takich obiektów, zaprezentowane w załączonym materiale ilustracyjnym; wydają się one specyficzne dla regionu. Informacje o tych pięciu obiektach wraz z opisem zastosowanych w nich technologii budowlanych stanowią przyczynek do szczegółowego rozpoznania podlaskiej kultury budowlanej z użyciem słomy i gliny.

Keywords: *low-tech* architecture; low-cost constructions; country cottages; wattle-and-daub houses; vernacular architecture of Podlasie region

Słowa kluczowe: architektura *low-tech*; tanie budownictwo z materiałów miejscowych; domy wiejskie; domy strychulcowe; budownictwo ludowe Podlasia

WPROWADZENIE

Konstrukcja strychulcowa (słomogliniana lub rzadziej wiklinogliniana) jest bardzo stara. Była ona dawniej powszechna niemal na całym świecie, lecz w większości krajów zanikła już przed wiekami. W świetle dwudziestowiecznego piśmiennictwa poradnikowego wyjątkiem okazuje się Polska, albowiem w naszym kraju tę tanią (choć bardzo pracochłonną) konstrukcję propagowano jeszcze w połowie XX wieku, a w praktyce stosowano na wsi aż do lat sześćdziesiątych. Na podlaskiej wsi ówczesne oficjalne zalecenia poradnikowe łączono z miejscową tradycją budowlaną, w znacznej części wciąż jeszcze nierozpoznaną. Istnieje więc potrzeba zarejestrowania miejscowej kultury budowlanej z użyciem słomy i gliny, zwłaszcza że w regionie żyje jeszcze kilka coraz bardziej sędziwych osób znających tę technikę budowania.

1. WYNIKI BADAŃ TERENOWYCH

Jedna z autorek, pochodząca z gminy Ciechanowiec, uzyskała szereg istotnych informacji na temat wznoszenia strychulcowych domów od swego dziadka Kazimierza Moczulskiego (89 lat), mieszkańca kolonii Koce-Basie, pamiętającego wznoszenie takich obiektów. Cenną wiedzę przekazał także Władysław Wróblewski z miejscowości Wyszonki-Wypychy.

Na podstawie tych wstępnie uzyskanych informacji przedsięwzięto poszukiwania terenowe w gminie Ciechanowiec oraz w sąsiednich gminach Klukowo i Brańsk, które ostatecznie zaowocowały rozpoznaniem pięciu budynków o strychulcowych ścianach (tab. 1), przy czym dwa z nich już nie istnieją - zburzone je stosunkowo niedawno.

Poniżej zaprezentowano uzyskane informacje szczegółowe o każdym z tych budynków.

1.1. Domanowo, ul. Mała

O tym nieistniejącym już domu uzyskano informacje od Jadwigi Walczuk, był to bowiem jej dom rodzinny. Jego konstrukcję stanowił drewniany szkielet, a przeplot – słomiane powrósla, które mocowano w tłustej glinie, a następnie przeplatano między pionowymi tyczkami. Rozmówczyni opowiada, jak – gdy była jeszcze dzieckiem – całą rodziną pomagali ojcu we wznoszeniu domu. Dziewczęta nogami (stopami) rozrabiały glinę z piaskiem w specjalnym korycie, a następnie wyplatały ściany. Rozmówczyni dostrzega problemy związane z użytkowaniem takiego domu, podczas mrozów pojawiała się w nim bowiem wilgoć.

1.2. Kolonia Koce-Basie (w brzezynie)

Według informacji uzyskanych od Kazimierza Moczulskiego w obecnej brzezynie w kolonii Koce-Basie istniał dom o strychulcowych ścianach, w którym mieszkał brat rozmówcy – Antoni. Obiekt ten został rozebrany w celu postawienia w tym samym miejscu nowego i większego domu. Brak szczegółowych informacji o tym strychulcowym obiekcie.

1.3. Winna-Poświętna 16

Jest to najstarszy z opisywanych przez nas domów, wzniesiony w latach 1932-33. Budynek jest opuszczony, a jego dawni właściciele – państwo Waloszak – nie żyją (informacji na ten temat udzielił nam Kazimierz Moczulski).

Tab. 1. Wykaz rozpoznanych budynków o strychulcowej konstrukcji ścian
Table 1. The list of wattle-and-daub buildings, surveyed and examined

Lp.	Gmina	Wieś	Datowanie	Stan obecny	Widoczność konstrukcji	Informacje	Informator	Wzmianki w literaturze
1.	Brańsk	Domanowo, ul. Mała	b.d.	nie istnieje	—	inf. ustna (w tym wywiad)	Jadwiga Walczuk	brak
2.	Ciechanowiec	Kol. Koce-Basie	b.d.	nie istnieje	—	informacja ustna	Kazimierz Moczulski	brak
3.	Ciechanowiec	Winna-Poświętna nr 16	ok. 1932	zły	widoczna	inf. ustna + zdjęcia	Kazimierz Moczulski	brak
4.	Klukowo	Wyszonki-Wypychy nr 19	1957	zamieszany	zakryta	inf. ustna (w tym wywiad) i zdjęcia	Władysław Wróblewski i Jadwiga Walczuk	lakoniczna wzmianka
5.	Klukowo	Wyszonki-Wypychy nr 39	ok. 1959	zły	widoczna	inf. ustna (w tym wywiad) i zdjęcia	Władysław Wróblewski i Henryka Porucznik	lakoniczna wzmianka

Źródło: oprac. własne
Source: prepared by the authors

Ryc. 1, 2. Dom o konstrukcji strychulcowej we wsi Winna-Poświętna 16; fot. M. Czarkowska, 2015
Fig. 1, 2. Wattle-and-daub house in Winna-Poświętna (No. 16); photo by M. Czarkowska, 2015

Ryc. 3. Dom o konstrukcji strychulcowej we wsi Wyszonki-Wypychy 19; fot. M. Czarkowska, 2015
Fig. 3. Wattle-and-daub house in Wyszonki-Wypychy (No. 19); photo by M. Czarkowska, 2015

Ryc. 4, 5. Dom o konstrukcji strychulcowej we wsi Wyszonki-Wypychy 39;
fot. M. Czarkowska i U. Kuczyńska, 2015

Fig. 4, 5. Wattle-and-daub house in Wyszonki-Wypychy (No. 39);
photo by M. Czarkowska & U. Kuczyńska, 2015

Stan obiektu jest już bardzo zły: tynk jest popękany i w wielu miejscach odpada (ryc. 1 i 2), dzięki czemu jednak doskonale widoczna jest konstrukcja z ugliniowych powróseł, identyczna jak ta, którą opisała Jadwiga Walczuk w przypadku domu w Domanowie. Dom w Winnej ma dobudowany ganek wejściowy, drewniany szkieletowy. Podłoga i sufit są z desek, ściany otynkowane. Rozplanowanie: dom ma dwa pokoje, kuchnię z piecem kaflowym i spiżarnię. Wewnątrz znajdują się oryginalne meble i rzeczy osobiste dawnych właścicieli.

1.4. Wyszonki-Wypychy 19

Dom został wybudowany w roku 1957, o czym informuje napis na ścianie szczytowej. Informacji na temat domu udzieliła jego obecna mieszkanka Jadwiga Walczuk, która nie była wprawdzie świadkiem powstawania obiektu, ale wie o sposobie jego wznoszenia od zmarłego już męża Stanisława Walczuka, uczestnika procesu budowania; sama zresztą pomagała we wznoszeniu innego obiektu, mianowicie wzmiankowanego wcześniej nieistniejącego już domu w Domanowie. Według tego przekazu dom ma konstrukcję strychulcową, ale inną niż wcześniej opisane budynki. Wiązki słomy nie były maczane w glinie, lecz od razu na sucho wplatanie w osnowę z tyczek mocowanych do drewnianego szkieletu. Później całą elewację obłożono cegłą. Górna część ścian szczytowych wykonana jest z cegły, ściany wewnętrzne – ze słomianej plecionki pokrytej tynkiem. Rozmówczynie wspomina o trudnościach związanych z użytkowaniem obiektu: problemem było na przykład wbicie gwoździ w ścianę. Obecnie ściany wykończone są od wewnątrz płytami kartonowo-gipsowymi, a zewnątrz budynek jest starannie otynkowany. Dom jest stale zamieszkały i utrzymany w bardzo dobrym stanie, tak że bez wywiadu niemożliwe byłoby rozpoznanie jego oryginalnej konstrukcji lub dostrzeżenie nietypowych budulców (ryc. 3).

1.5. Wyszonki-Wypychy 39

Według informacji uzyskanych od Henryki Porucznik dom ten powstał w latach 1959-1960. Był to zresztą jej dom rodzinny, który zamieszkiwało sześćoro dzieci (trzy pary bliźniąt) i rodzice. Budynek powstał po wojnie, gdy poprzedni drewniany dom uległ spaleni. Rozmówczynie twierdzi, że konstrukcja strychulcowa była w tym regionie powszechnie znana i uważana za szybką i taną w wykonaniu (stąd jej wybór). Rozmówczynie uczestniczyła w budowie domu i wspomina, że pomagali im również sąsiedzi: „Lepili jak jaskółki”. Pod-

łoga i sufity są drewniane (w przypadku podłogi legary leżą bezpośrednio na ziemi, co powodowało wilgoć i chłód). Dom składa się z kuchni ogrzewanej piecem kaflowym i nieogrzewanego pokoju. Obecnie obiekt jest opuszczony, a jego stan techniczny jest zły: zewnętrzny tynk pęka i odpada, odsłaniając konstrukcję (ryc. 4 i 5). Oględziny konstrukcji (ryc. 5) wskazują, że ściany przeplatano „na sucho”, po czym przeplot pokrywano („rapowano”) zaprawą wapienną, a następnie po wyschnięciu tynkowano¹.

2. ODTWORZENIE ETAPÓW BUDOWY DOMU STRYCHULCOWEGO

Do budowy używano słomy, cienkich drewnianych tyczek oraz „bali” (faktycznie jednak kantówek tartacznych o przekroju od około 15x15 do 20x20 cm). Z kantówek powstawała główna konstrukcja budynku i był to pierwszy etap prac po postawieniu fundamentu. Fundament wykonywano z drobno kruszonych kamieni zbieranych z pól, które następnie zalewano betonem. Na nim opierano drewnianą konstrukcję: najpierw podwalinę, a na podwalinie stawiano słupy rozmieszczone w narożach oraz przy każdym z przyszłych otworów okiennych lub drzwiowych. Później kładziono belkę górną (oczep), spinającą całość konstrukcji (ryc. 6). Tak więc pierwszy etap nie różnił się niczym od wznoszenia dowolnego innego drewnianego budynku szkieletowego.

W kolejnym etapie dodano poziome belki w miejscach, w których zaplanowano otwory okienne i drzwiowe. Dalej pojawiały się ukośne elementy – *tremple* (zastrzały usztywniające konstrukcję; ryc. 7). Dach krokwiowy opierano bezpośrednio na belkach oczepowych (murlatowych) i kryto dachówką cementową, rzadziej blachą.

Kolejnym, trzecim etapem było mocowanie cienkich, pionowych drewnianych tyczek co około 20 centymetrów. Tyczki nabijano obustronnie (po zewnętrznej i wewnętrznej stronie szkieletowej ściany; ryc. 8).

Taki szkielet stanowił osnowę wyplotu ścian. Wyplot wykonywano dwuwarstwowo: jedna warstwa była od środka, druga z zewnątrz (etapy czwarty i piąty; ryc. 9 i 10). Aby go wykonać, ze słomy żytniej skręcano pasy metrowej długości. Później maczano je w glinie, która była rozrobiona z piaskiem i ugniatana w dużym drewnianym korycie. Następnie odciskano nadmiar gliny i przeplatano gotowe elementy przez tyczki. Jak już wspomniano, w nowszych budynkach ściany wyplatanymi powróslami nieuglinionymi, z suchej słomy.

¹ Podobną metodę stosowano też w gminie Rudka – zob. J. Szewczyk, *Podlaskie budynki strychulcowe = Stakenwandbauten in Podlasien*, X Polsko-Niemiecka Konferencja: Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo (ANTIKON'2009), Towarzystwo Wspierania Rozwoju Pomorza Zachodniego + Wydawnictwo KAdruk, Szczecin 2009, s. 437-453.

Ryc. 6. Model budynku w konstrukcji strychulcowej – pierwszy etap konstrukcji; źródło: rys. autorki

Fig. 6. The wooden frame of a wattle-and-daub house – the first stage of its construction; source: drawn by the authors

Ryc. 7. Model budynku w konstrukcji strychulcowej – drugi etap konstrukcji; źródło: rys. autorki

Fig. 7. The wooden frame of a wattle-and-daub house – the second stage of its construction; source: drawn by the authors

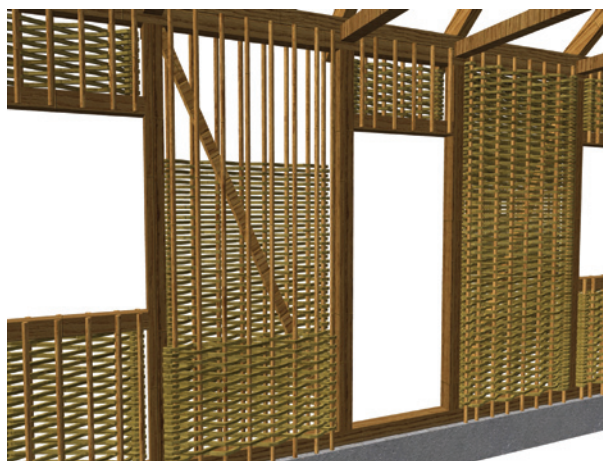
Ryc. 8. Model budynku w konstrukcji strychulcowej – trzeci etap konstrukcji; źródło: rys. autorki

Fig. 8. The wooden frame of a wattle-and-daub house – the third stage of its construction; source: drawn by the authors

Ryc. 9. Model budynku w konstrukcji strychulcowej – czwarty etap konstrukcji; źródło: rys. autorki

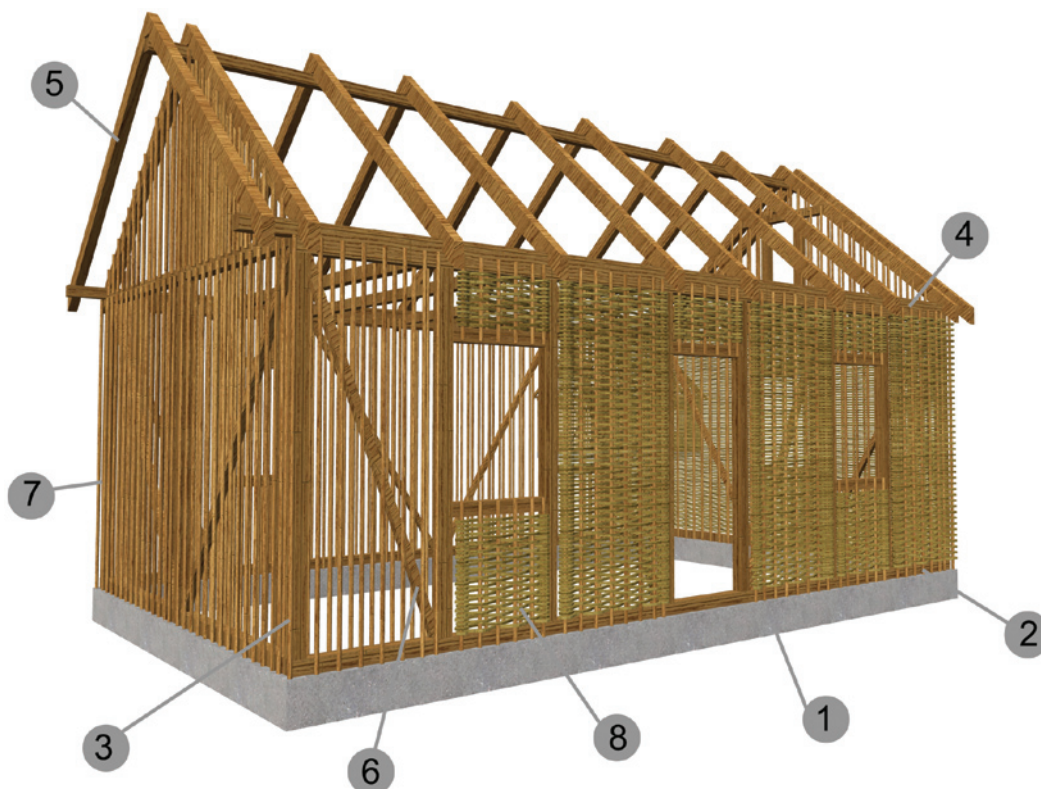
Fig. 9. The wooden frame of a wattle-and-daub house – the fourth stage of its construction; source: drawn by the authors

Ryc. 10. Model budynku w konstrukcji strychulcowej – piąty etap konstrukcji; źródło: rys. autorki

Fig. 10. The wooden frame of a wattle-and-daub house – the fifth stage of its construction; source: drawn by the authors

Gdy całość wyschła, nakładano tynk piaskowo-wapienny bądź wapienno-cementowy; w przypadku domów o ścianach z powróseł uglinionych starano się tynkować je w kolejnym roku (rok po postawieniu), gdy ściana całkowicie wyschła i przestała osiadać, natomiast w przypadku domów z powróseł suchych rapowano je wkrótce po wykonaniu wyplotu, a tynkowano później (w tym samym lub kolejnym roku). Takie domy powstawały zatem zazwyczaj (nie licząc finalnego otynkowania) w ciągu kilku miesięcy, natomiast samo wyplatanie trwało około tygodnia i uczestniczyli w nim wszyscy domownicy, również dziewczęta i dzieci.

Ryc. 11. Poglądowy model budynku o konstrukcji strychulcowej: 1 – fundament, 2 – belka podwalinowa, 3 – słup, 4 – belka oczepowa, 5 – krokiew, 6 – zastrzał (odkos, trempel), 7 – tyczki, 8 – zewnętrzny wyplot ze słomianych powróseł; źródło: rys. autorki

Fig. 11. Draft model of a wattle-and-daub house: 1 – foundation, 2 – ground sill log, 3 – post, 4 – header log, 5 – rafter, 6 – brace log, 7 – wattle slat, 8 – straw wattle; source: drawn by the authors

Tab. 2. Zestawienie liczby elementów użytych do budowy niewielkiego domu strychulcowego
Table 2. The list of timber and straw elements in a small wattle-and-daub house

Element	Wymiary w przekroju (cm)	Ilość (szt)	Łączna długość (m)
kantówki drewniane do elementów poziomych	ok. 15x15	16	90
słupy	ok. 15x15	18	48
odkosi	od 6x6 do 10x10	12	36
krokwie	min. 14x8	20	62
tyczki	min. 3x3	400	1080
powróśla	średnica ok. 4 cm	450 x 1 m	4500

Źródło: oprac.własne
 Source: prepared by the authors

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badania pozwoliły na uzupełnienie wiedzy o zachodniopodlaskich budynkach wykonanych w nietypowej jak na dzisiejsze czasy konstrukcji strychulcowej. Zebrano informacje na temat

pięciu budynków wykonanych w tej konstrukcji, choć nie jest to pełna liczba, bo wiadomo nam, że kilka obiektów strychulcowych znajduje się także we wsi Kozarze koło Ciechanowca; zapewne szerzej zakro-

jone poszukiwania pozwoliłyby znaleźć jeszcze kilka takich obiektów lub przynajmniej ślady po nich. Zbadane obiekty reprezentują dwa podstawowe warianty konstrukcji strychulcowej: z wyplotem uglinionym (wyplatane na mokro) i z wyplotem rapowanym zaprawą wapienną (wyplatane na sucho). Pierwszy wariant występował przed drugą wojną światową, zaś w latach pięćdziesiątych został wyparty przez ten drugi, który okazał się mniej pracochłonny.

LITERATURA

1. **Kotarski Z. (1985)**, *Materiały miejscowe i mała energetyka w budownictwie wiejskim*, PWRiL, Warszawa.
2. **Łukaszewicz M. (1959)**: *Budownictwo wiejskie z gliny w woj. Białostockim*, „Budownictwo Wiejskie” nr 8, t. 11.
3. **Piaścik F. (1953)**, *Budownictwo wiejskie z materiałów miejscowych*, PWRiL, Warszawa.
4. **Szewczyk J. (2009)**, *Podlaskie budynki strychulcowe = Stakenwandbauten in Podlasien*, X Polsko-Niemiecka Konferencja: Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo (ANTIKON'2009), Towarzystwo Wspierania Rozwoju Pomorza Zachodniego + Wydawnictwo KAdruk, Szczecin.
5. **Szewczyk J. (2013)**, *Nietypowe budulce w architekturze, czyli o budowlanym zastosowaniu gliny, popiołu, łajna, moczu, sierści, słoniny i tym podobnych materii, o ich estetyce, semantyce i roli w architekturze*, t. 1: *Podstawowe części budynku oraz wybrane elementy wykończenia*, „Rozprawy Naukowe” nr 255, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok.